

İSLÂM'IN İNSANDAN NE İSTEDİĞİNİ ANLAMAYA ÇALIŞMAK

Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL*

ÖZET

İslâm'ın Yüce Kitab'ı Kur'an-ı Kerim'in hedefi insandır. Kur'an, insanın davranışlarına rehberlik eder. İnsanı evrende olup bitenler üzerinde düşünerek tabiatı ve eşyanın kanunlarını araştırmaya, aklını ve zekâsını kullanmaya çağırılmaktadır: "*Göklerle yer saltanatına, Allah'ın yarattığı şeylerin hepsine bakıyorlar mı?*" (VII/185).

Allah tarafından yerde ve gökte bir denge kurulduğunu ve bu dengenin korunması gerektiğini Kur'an şöyle hatırlatmaktadır: "*Göğü Allah yükseltti ve nîzâmı (dengeyi) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın.*" (LV/7-8).

İnsanlar, biyolojik yapı ve zihnî kabiliyetleri bakımından farklı olarak yaratılmışlardır. Kur'an bu farklılığın hayır işlerinde kullanılmasını istemektedir: "*Herkesin, yöneldiği bir yön vardır. Siz (başka toplumlarla) yarış edercesine, hayır işlerine koşun...*" (II/148).

Kur'an-ı Kerim, bir toplumun maddî ve manevî yönden kalkınmasının bizzat onun hal ve gidişiyle çok yakından ilgili olduğunu ve bu gelişmenin onların hür irâdesine bağlı bulunduğunu ifade etmiştir: "*Bir millet, kendi özünü değiştirmedikçe, bozmadıkça, Allah da onun halini değiştirmez, bozamaz.*" (XIII/11).

SUMMARY

TO TRY TO UNDERSTAND WHAT ISLAM WANTS FROM MAN

The object of the Koran, the lofty book of Islam, is man. The Koran guides behaviors of man. It invites man to research on the nature and the laws of existance, and to use his reason and his intellect, thinking about what happens in the universe: "*Do they see noting in the government of the heavens and the earth and all that God hath created?*" (VII/185)

The Koran attentions in following verse that it was set up a balance in the earth and the heavens by God, and this balance must be protected: "*And the firmament has He raised high, and He has set up the balance (of justice), in order that ye may not transgress (due) balance.*" (LV/7-8)

Men were created differently in point of their biological structure and intellectual abilities. The Koran wants human being to use their diversity for charities: "*To each is a goal to which God turns him; then strive together (as in a race) towards all that is good.*" (II/148)

The Koran state that material and moral development of a society is closely related to its situation and attitude, and this development is connected to its free will: "*Because God will never change.*

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

The grace which He hath bestowed on a people until they change what is in their (own) souls..." (XI-II/11).

* * *

Allah Teâlâ, insanı yeryüzünde kendisinin temsilcisi yapmıştır. Öyleyse insan, kâinatı kendi keyfine göre kullanamaz. Onu istediği gibi tahrip edip, saçıp savuramaz. Çünkü Tanrı, insana akıl irâde ve fikir gibi yüksek yetenekler vermiş ve evreni ona emanet etmiştir. Böylece insan, kendisine verilen bu yeteneklerle şerefli bir mevkie getirilirken önemli ciddi görevlerle de yükümlü kılınmıştır. Bu yüzden müslüman için görevler haklardan önce yer almaktadır. İnsanın mücerret sözünün değil, fiilinin önemli olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Biz bu makalemizde, "Allah, mesajıyla insandan ne istemektedir?" sorusuna cevap arıyoruz. İslâm'ın prensiplerini anlamak için insanların Allah tarafından nelere dikkatlerini çevirmeleri gerektiğini, bilimsel objektiflik ve aklın süzgeci çerçevesinde yeniden düşünmek istiyoruz. Çağımızda her müslümanın, müslümanların bugünkü haline bakarak kendi kendini sorgulama sorumluluğu kaçınılmazdır. İslâmiyet, ilme, aklın kullanılmasına, teknolojinin geliştirilmesine ve insanlığın ilerlemesine birçok teşvik edici ilkeler içermesine rağmen neden müslüman topluluklar lââyık oldukları yerde bulunmuyorlar? Nerede hata yapıyorlar? İşte bunların cevabı verilmedikçe çözüm yolları bulunmayacaktır.

Burada insanın bir kendi, bir de kendisinin dışındakilerin varlığı söz konusu edilecektir.

1- İnsan, Evreni ve Kendi Varlığını İncelemeli

İslâm'ın Yüce Kitabı Kur'ân-ı Kerim'in hedefi insandır. O, insanda Allah ve kâinat ile olan çeşitli ilişkilerinin en yüksek bilincini uyandırmak istemektedir.¹ Zaten Kur'ân-ı Kerim'in insanlar için bir rehber olduğu bizzat onun tarafından meâlen şöyle ifade edilmektedir: "... *İnsanların hidâyet rehberi olan, onları doğru yola götüren ve hakkı bâtıldan ayıran en açık ve parlak âyetleri içine alan Kur'ân...*" (II/185). Kur'ân, insanın davranışlarına rehberlik eder. O, ilmî temeli esas aldığından insanın, evrenle ve onu yaratan varlık ile ilişkisinin anahtarının kâinatı araştırmakta yattığını beyan etmektedir. Bu yüzden Kur'ân, ilkönce insanı evrende olup bitenler üzerinde düşünerek tabiatı ve eşyanın kanunlarını araştırmaya, aklını ve zekasını kullanmaya çağırılmaktadır:

"Göklerle yer saltanatına, Allah'ın yarattığı şeylerin hepsine bakmıyorlar mı?" (VII/185); "Onlar, başlarını kaldırıp gökyüzüne bakmıyorlar mı? Onu nasıl kurduk, nasıl donattık, onda hiçbir delik, yarık da yoktur." (L/6).

¹ Mohammed Iqbal, *Reconstruire La Pensée Religieuse de l'Islam*. Traduction et Notes de Eva Meyerovitch, Librairie d'Amérique et D'Orient Adrien-Maisonneuve, Paris 1955, p. 15

Yine Kur'ân-ı Kerim, insanı, hem dış âlemi, hem kendi nefsini akıl yürüterek inceleyip düşünmeye davet etmektedir:

"Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler (deliller) vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?" (LI/20-21); "Hayat suyuna (meniyeye) hiç dikkat ettiniz mi?" (LVI/58).

2- Ekolojik Dengenin Korunması

İnsan, bu dünyada diğer canlı varlıklar gibi sadece yaşamak için bulunmaz. O, bu kâinatın gizli kalan yönlerine mümkün olduğu kadar nüfuz etmek ve ilâhî mesajın kendine yüklediği sorumluluk altında âlemdeki düzeni korumak görevini üstlenerek yaratılmıştır: *"Biz emaneti göklere, yere, dağlara teklif ettik, onlar emaneti yüklenmekten çekindiler, ona hıyanet etmekten endişeye düştüler (korktular da) insan onu yükledi..." (XXXIII/72); "Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın. Ölçüyü adâletle tutun ve eksik tartmayın. Allah yeri canlılar için yaratmıştır." (LV/7-10).*

Sözünü ettiğimiz bu âyetler, bize açıkça insanın hangi misyon (görev) ile yaratıldığını, yerde ve gökte Allah tarafından bir denge kurulduğunu ve bu dengenin korunması gerektiğini hatırlatmaktadır. Hepimiz biliyoruz ki tabîî dengenin bugünkü deyimle ekolojik dengenin insanların eliyle tahribata ve kirletilmeye maruz kalmasıyla bozulması kaçınılmazdır. Çağımızda modern insanın dünyayı hem mahvetme, hem inşa etme gücüne sahip olduğunu göz önünde bulundurursak kâinataki dengenin korunmasının önemli bir görev arzettiği açıktır. Bu yüzden âyet-i kerimeler, insanın ekolojik dengeyi bozacak her türlü hareketten sakınması gerektiğinin altını çizmektedirler. Çağımızda çevrebilim (ekoloji) denilen bu alanın önemi şimdi daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü çevre meselesi denince, insanın içinde yaşadığı fizikî ve tabîî dünyasını oluşturan denizler, göller, nehirler, yollar, dağlar, solunan hava, yaşanılan şehir, özetle insanla beraber yaşayan canlı cansız tüm varlıkları içeren bir âlem söz konusu olmaktadır.

3- İnsan Yaratıkların Hepsini Kendi Amaçlarına Uygun Biçimde Kullanmalı

Allah Teâlâ, insanı diğer bütün yaratıkların üzerinde önemli, şerefli ve üstün bir mevkiye yaratmıştır. Çünkü onun başka yaratıklarda olmayan akıl, irade ve tefekkür gibi özellikleri vardır. Gözlemlerimiz ve tecrübe gösteriyor ki insan kendisine verilen sonsuz denecek derecede algılama ve ilerleme yetenekleri ile kendini ve tabiatı değiştirme gibi bir karaktere sahiptir. Demek oluyor ki insan aklı ile ilim ve iradesi ile nüfuzlu bir kudreti kendisinde bulabilmekte ve böylece tabiat kanunlarına tasarruf etmektedir. İnsana insan olması itibarıyla bu üstün-

lüğün Allah tarafından ihsan edildiğini Kur'an-ı Kerim bize haber vermektedir: "*Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.*" (XVIII/70); "*Muhakkak ki, Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*" (XCV/4).

Böyle üstün niteliklerle insanoğlunu yaratan Allah Teâlâ, yeri, gökleri ve bunlarda mevcut olan her şeyi insanın hizmetine yaratıp sunmuştur: "*Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.*" (II/29); "*O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini size istifade edin diye verdi. Elbette bunda düşünen insanlar için âyetler (ibretler) vardır.*" (XLV/12).

Bu arada kâinatta mevcut varlıklar üzerinde araştırma yapmak suretiyle onların fayda ve zararlarını tespit edip ne işe yaradıklarını ortaya koymakla Allah'a karşı şükür (teşekkür) borcumuzu yerine getirmek gibi önemli bir görev ifa ettiğimizi de hatırlamalıyız. Çünkü bilginler, Allah'a nimetlerinden dolayı teşekkür etmenin tanımını şöyle yapmışlardır: "*Teşekkür, Allah'ın insanın emrine ihsan ettiği bütün eşyayı yaratılış amaçlarına uygun olarak kullanmasından ibarettir.*"²

4- İlim Tahsili ve Aklı Kullanma Şart

Tanrı'nın yarattığı varlıkların ne işe yaradıklarını tespit için araştırma yapmanın ve onları amaçlarına uygun bir şekilde kullanmanın bir çeşit ibadet olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sayede inanan bir insan, hem dünyasını, hem âhiretini, hem Rabbi'nin hoşnutluğunu kazanmış olacaktır. Hadis-i şeriflerde şöyle buyrulmuştur: "*Her kim ilim öğrenmek için bir yola girerse, bu yüzden Allah, ona Cennet'e girecek yolu kolaylaştırır.*"³; "*İlim istemek, kadın ve erkek her müslümana farzdır.*"⁴; "*İlim öğrenmek için yola çıkan kimse, evine dönünceye kadar Allah yolundadır.*"⁵; "*Her kim, ilim için yola (sefere) çıkarsa -bu yüzden- Allah Teâlâ ona cennet yolunu kolaylaştırır. (Çünkü ilim insanı cennete ulaştıracak sebeplerin başında gelir.) Şüphesiz melekler de ilme talip olanlara, hoşlandıklarından dolayı, kanat gererler. Göklerde ve yerde bulunan varlıklar, hatta sudaki balıklara varıncaya kadar, hepsi ilim adamları için Allah'tan afv ve mağfret dilerler. Bir âlimin âbid (ibadet eden) üzerine üstünlüğü Ay'ın diğer yıldızlara üs-*

2 Muhammed Abduh, *Risâletü'l-Tevhîd, Dâru'l-Maarif*, Mısır 1315h., s. 68.

3 Bkz. Ebû İsa et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, Müt.: Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul 1975, IV, s. 398; Muhyiddin-i Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn ve Tercemesi*, Müt.: Hasan Hüsnü Erdem, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1958, III, s. 4; el-Aclunî, *Kefî'u'l-Hafâ*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1352h., II, s. 254; Ahmedi Hamdi Akseki, *İslâm, Matbaai Ebuzziya*, İstanbul, 1943, I, s. 551; Prof. M. Aziz Lahbabi, *İslam Şahsiyetçiliği*, Çeviren: İsmail Hakkı Aktın, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1972, s. 50.

4 Bkz. el-Aclunî, *Kefî'u'l-Hafâ*, II, s. 43 vd.

5 Bkz. et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, IV, s. 398; Muhyiddin-i Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn ve Tercemesi*, III, s.

*tünlüğü gibidir. limler, nebûlerin vârisleridir. Peygamberler, ne bir altın ve ne de bir gümüş miras bırakmamışlar, ancak ilmi miras bırakmışlardır. İşte o mirasa konan, sonsuz bir haz ve nasîb almış demektir."*⁶

İslâm'ın ilkelerinden olan yukarıda zikrettiğimiz âyetler ve hadislerin hepsi, bize aklımızı kullanarak tabiat denilen bu büyük kitabı okumaya, düşünmeye ve tecrübî ilimleri tahsile çağırmaktadır. İşte bütün bunlar, İslâm'ın akla ve ilme verdiği en yüksek payeyi ifade etmektedir. Şu halde gerçek müslüman hür düşünceli, sağlam görüşlü, akıllı ve tedbirli olmalıdır. İnsan ancak bu özelliklerle kendini geliştirir, Allah'ın ve Peygamber'in istediği olgun insan derecesine ulaşabilir. Kur'ân, ilmin her çeşidini övmüş ve bunu, "*Hiç bilenterle bilmeyenler bir olur mu?*" (XXXIX/9) vecizesiyle ifade etmiştir. Bu hakikat karşısında cehâletle müslümanlığın bir arada bulunması düşünülebilir mi? İslâmiyet, insana, Allah'ına karşı, hemcinslerine ve diğer canlı cansız yaratıklara karşı vazifelerinin temel prensiplerini yeterince bildirmiş, ancak fizik ve tabiat ilimleri gibi tecrübe ve gözlemlerle elde edilebilecek bilimleri ve onların geliştirilmesini insana bırakmış, Tanrı'nın ona ihsan ettiği akıl, fikir, irâde ve benzer güçlerini kullanmasını emrederek araştırmaya teşvikte bulunmuştur.

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akl-ı selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır." (III/190) anlamında âyet indiği zaman, Hz. Peygamber: "*Bu âyetin lafzını telaffuz ederek söyleyip de anlamını derinden düşünüp tefekkür etmeden okuyanın ve hayvanların ot çiğnemesi gibi yapanın vay haline!*"⁷ buyurmuştur. Hz. Peygamber, âyetlerin sadece telaffuz edilerek okunmasını şiddetli bir şekilde kınamıştır. yetleri okumaktan maksat, onların anlamlarını düşünerek inceliklerini anlamaya çalışmak ve gereğini yerine getirmektir. Aksi takdirde akıl ışığından faydalanmamak, onu söndürmek ve basiret gözünü kapamak anlamına gelir ki böyle bir tavır İslâm'ın kabul etmesi asla söz konusu olmaz.

"Allah, akıllarını kullanmayanların üzerine pislik kor." (X/100).

Hiç şüphe yoktur ki akl-ı selim, insanı kurtuluşa, iyi olanı kötü olandan, faydalıyı zararlıdan ayırdetmeye sevkeden Allah'ın sadece insana verdiği büyük bir nimettir. Cenab-ı Allah, bu nimete sahip insanların nasıl hareket ettiklerini bildirmiş ve bu tavırlarıyla doğru yola ulaştıklarını ve bunların tam akıllı insanlar olduklarını müjdelemiştir: "*O kullarımı müjdele ki sözü dinlerler ve onun en*

⁶ Muhyiddin-i Nevvî, *Riyâzu's-Sâlihîn ve Tercemesi*, III, s. 7-8; et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, IV, s. 422.

⁷ Bkz. Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîrül-Kebîr*, Kahire, Tarihsiz, IX, s. 128; Krş. İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, Beyrut 1966, II, s. 180; Prof. Dr. Emrullah Yüksel, *Amidî de Bilgi Teorisi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991, s. 130.

güzeline uyarlar. Allah'ın hidayet ettikleri bunlardır, tam akıllı insanlar da bunlardır." (XXXIX/18).

Yine Kur'an-ı Kerim, Peygamber'in ve onun izinden gidenlerin basiret (sağgörü) ilkesinden hareket ettiklerine dikkat çekmektedir: "*De ki: İşte bu benim yolum. Ben ve bana katılıp uyanlar, insanları basiret üzere (körükörüne değil, ne dediğini bilerek) Allah'a davet ederiz.*" (XXII/108).

Burada aklın dünyamızın kazanılmasında oynadığı rolün, aynı derecede âhiretimizin kazanılmasında da önemli olduğunu belirten Peygamber Efendimiz'in, Hz. Aişe'nin sorularına cevap teşkil eden sözlerini aktarmak istiyoruz:

Bir gün Hz. Aişe, Efendimize:

"-Ya Rasûlallah! İnsanlar dünyada birbirlerinden neleriyle temayüz ederler?" diye sorunca, Efendimiz bu suali,

"-Akıllarıyla" diye cevaplandırmıştır. Bu cevabı müteakip Aişe,

"-Ya âhirette neleriyle temayüz ederler?" diye sordu. Efendimiz bu suali de aynı cevapla cevaplandırdılar:

"-Akıllarıyla."

Bu ikinci cevaptan hayrete düşen Aişe:

"-Ya Rasûlallah! İnsanlar âhirette amellerine göre mükâfaat ve mücazat görmeyecekler mi?" deyince, Efendimiz buyurdular ki:

"Herkes aklı kadar iş işlemeyecek mi?"⁸

Peygamber Efendimiz bu sözleriyle aklın insanın hem dünya, hem âhiret mutluluğunu kazanmasında birinci derecede rolü olduğunu altını çizmiştir. Çünkü insan akıl sayesinde, fayda ve zararı, iyi ve kötüyü, doğruyu ve yanlış ayırdeder. İlimlerde sebep ve netice arasında bağlantı sağlayan, gerçeği araştırmaya çalışan akıldır. Bu yüzden İslâm daima akla ve onun kullanılmasına çok önem vermiştir. İslâmiyet akla zarar verecek şeylerden kaçınmamızı emretmekte, insanın bilincini, aklını geçici bir zaman için bile olsa kaybetmesini hiçbir surette istemez. Öyleyse aklımızı ve vücudumuzu sıhhatli tutmamız için her türlü sağlık kurallarına uymamız, dinen önemli görevlerimiz arasındadır.

8 Bkz. Haris b. Ebû Üsâme (v. 282h.), *Müsnedü'l-Hâris (Zevâidü'l-Heysemî)*, Medine 1992, II, s. 805, hadis no: 823; Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm*, s. 504-505; Mehmet Oruç, *İslâm Dinine Tasavvufî ve İlmi Bakışlar*, Ankara 1952, s. 23.

5- Dünya Nimetlerinden Yararlanmalı, Üretici ve Çözüm Sunucu Olmalı

Tanrı, evrende insanoğluna sayısız nimetler ihsan etmiştir. Bu nimetler sayılmayacak kadar çoktur. Önceden de belirtildiği gibi, insanoğlu bunlardan faydalanması için Tanrı tarafından akıl, fikir ve irâde gibi nimetlerle donatılarak yaratılmıştır. Allah'ın verdiği bu nimetlerden yararlanmak kendisi için bir ödev, başkalarının yararına sarfetmek de insan için bir borç olmaktadır.

İslâmiyet, iman sahibinden hem dünyasını, hem âhiretini en iyi şekilde kazanmasını istemekte, âhiret için dünyayı, dünya için âhireti terk etmeyi hiçbir zaman öngörmemekte; tam tersine dünya ile âhiretin yan yana yürütülebileceğini ve böyle olması gerektiğini emir buyurmaktadır. Her iki dünyada da bütün kâr ve zarar, mutluluk ve mahrumiyet herkesin kendi akıl ve irâdesinin mahsulü olan eylem ve davranışlarına bağlı bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, dünya hayatının gelip geçici olduğundan bahsetmesine rağmen, hiçbir zaman bu hayatın nimetlerine sırt çevirmeyi tavsiye etmez. Yalnız o, her şeyde aşırılığı kesinlikle yasaklamaktadır. Bu dünya nimetlerinin hep insanlar için yaratıldığı ve onlardan faydalanmaları gerektiği Kur'an'ın ifadesiyle şöyle dile getirilmiştir: *"Allah (O yüce Allah'tır ki), gökleri, yeri yarattı; bulutlardan yağmur yağdırdı, onunla sizin beslenmeniz için meyvalar çıkardı, denizde emriyle seyretmek için gemileri sizin emrinize verdi, nehirleri sizin istifadenize verdi. detleri üzere seyreden güneşi, ayı size faydalanmanız için yarattı. Geceyi, gündüzü emrinize verdi. Allah'ın nimetini saymaya kalkarsanız, sayamazsınız."* (XIV/32-33). *"Ey dem oğulları! Her namaz vaktinde (mescide giderken) temiz ve güzel giyin; yeyin, için, israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez. De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, rızık temizini ve iyisini kim haram etmiştir? De ki: Bunlar dünya hayatında mü'minler içindir. Kıyamet günü de mü'minlere hastır. Biz böylece bilen insanlar için âyetlerimizi apaçık irad ederiz."* (VII/31-32).

Yukarıda verdiğimiz âyetlerin özüne dikkatimizi çevirdiğimiz zaman onlar, tarımcılığı, ticareti, sanayii, buluşları ve medeniyeti yasaklama şöyle dursun, daima bizi onları gerçekleştirmeye çağırmaktadırlar. Ancak insana düşen bunları, akıl ve zekâsını işletip kendi hizmetine boyun eğdirmek için var gücüyle çalışmaktır. Şu kadar var ki insan bu çalışmasını meşru bir yolla sürdürmekle yükümlüdür. Aynı zamanda âyetler, insanın kazandıklarını "har vurup harman savurmadan" hesaplı harcamasını emretmektedir. Atalarımızdan gelen şu söz bunun anlamını ne güzel ifade etmektedir: *"İnsan yorganına göre uzanmalıdır."* Bundan dolayıdır ki gerçek mü'min için, meşru bir surette çalışıp mal ve mülk sahibi olmaya gayret gösterirken kazandıklarının bir kısmını gerekli yerlere sar-

fetmek, bir kısmını da tasarrufta bulunarak uygun yatırımlarda kullanmak bir vazifedir. Böyle yapmakla yükümlü olan mü'min, sadece şahsına veya ailesine hizmet etmekle kalmıyor, mensup olduğu milletin yükselmesine de yardım etmiş oluyor. Ayrıca insanlığa da katkı sağlamış bulunuyor. Çünkü milleti oluşturan fertlerin görüşlerini birleştirmesi onun zenginleşmesinde çok önemli bir rol oynayacak, bu sayede başka milletler arasındaki şerefi, gücü ve itibarı artacak ve yükselecektir. İsrâf ve sefahate dalan milletlerin yükselmesi şöyle dursun, fakirlikten kurtulamadığını, hatta başka milletlere karşı tabî haklarını koruyamaz hale düştüğünü görmekteyiz.

Hangi meslekte olursa olsun, bir müslümanın, kazancı ile, alın teri ile ailesinin, çocuklarının geçimine, milletin ilerlemesine, vatanının muhafazasına yönelik hislerle gayret sarfetmesi çok büyük ibadettir. Nitekim Resûlullah şöyle buyurmuştur: "*Öyle günahlar vardır ki; onlar namazla, oruçla, hacca gitmekle değil, ancak geçindirmekle sorumlu olduklarının nafakası için çalışırken çekilen sıkıntılarla affolunur.*"⁹

İslam dinine göre şerefli insan, bütün ihtiyaçları için çalışarak onları yerine getiren, karşılaştıkları güçlükleri yenen, başkalarının sırtından geçinmeyen, kendi alın teriyle kazanıp yaşamını sürdüren kişidir. Hz. Peygamber, hayatında arkadaşlarını daima çalışmaya teşvik etmiş ve onlara başka konularda olduğu gibi bu konuda da birçok güzel örnek sergilemiştir. Günün birinde bir kimse Resûlullah (s.a.v.)'a gelerek yiyecek ister. Hz. Peygamber de kendisinden yiyecek isteyen bu fakir için geçimini kendi elinin emeğiyle kazanmasını sağlamak üzere arkadaşlarına, dağdan odun toplayıp getirecek âletleri temin etmesini emretmiş ve fakirin kendisine de şu tavsiyeyi yapmıştır:¹⁰ "*Hayatım yed-i kudretinde olan Cenab-ı Hakk'a yemin ederim ki; sizden birinizin urganını alarak arkasına dağdan odun toplayıp yükleyerek satıp geçinmesi, bir kimseye gelip de ondan sadaka istemesinden elbette daha hayırlıdır. Kim bilir o da ya verir (minneti altına girersin) yahut da vermez. (Zilletini çekersin!)"*¹¹

Malik b. Nebi¹², Hz. Peygamberin bu tavrını ahlâkî boyutları bakımından bir analize tabi tutarken Resûlullah'ın böyle sosyal problemleri çözümlerken

9 el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, s. 254; A. Hamdi Akseki, *Yeni Hutbelerim*, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, İstanbul 1936, I, s. 141.

10 Malik Bin Nebi, *Ekonomi Dünyasında Müslüman*, Çev.: Mehmet Keskin, Hicret Yayınları, İstanbul 1976, s. 119.

11 Zeyneddin Ahmed Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh*, Müttercimi: Kâmil Miras, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaa-i Ebûzziya, İstanbul 1938, V, s. 348.

12 Malik b. Nebi: 1905-1973 yılları arasında yaşamış Cezayirli özgün ve evrensel bir düşündürür. Bazı kitapları Türkçe'ye çevrilmiştir: İslâm Davası, Kur'an Mucizesi, İslâm ve Demokrasi, Cezayir'de İslâm'a Yeniden Doğuş, İslâm Dünyasında Fikir ve Put, Ekonomi Dünyasında Müslüman, Çağdaş Temel Konular vb.

haktan ziyade görev kavramını ön plânda tuttuğunun, tüketimden ziyade üretimi esas aldığına çizmekte, onun ümmeti olan bizlerin de aynı yöntemi esas almamız gerektiğine dikkatimizi çekmekte¹³.

Yine Malik b. Nebi, Hz. Peygamber'den çarpıcı başka bir örneğe de dikkatimizi çekmektedir¹⁴. Bir kişi, Resûlullah'tan bir şeyler talep eder. Resûlullah, ona istediği şeyleri verir. Aynı kişi ikinci defa ister. Hz. Peygamber yine verir. Ancak bu kişi üçüncü defa istediğinde Hz. Peygamber, şu düşündürücü noktaları hatırlatır ve şöyle der: "*Veren el, alan elden hayırlıdır. Sadaka vermeye nafa-ka verilmesi vâcib olanlara ihsan ile başla. Sadakanın hayırlısı (kâmil olanı) bir zenginlik üzerinden verilenidir. Dilenmekten ve çirkin işlerden çekinip iffetli kalmak isteyen Allah iffetli kılar; insanlardan müstağni (doygun) olmayı isteyen de Allah zengin kılar.*"¹⁵

Görüldüğü üzere İslâmiyete göre şerefli insan ihtiyaçlarını kendisi temin edendir. Dilencilik, başkalarının sırtından geçinmek, çirkin bir durumdur. İslâm dinine göre, insanın fikrî ve bedenî kuvvetlerini ve yeteneklerini geliştirmemesi hiçbir zaman doğru değildir. Hayatın esası, çalışma ve üretimle sürdürülebilir. Maddî sıkıntılardan kurtulmak, insanlara yük olmaktan nefsinin korumak için çalışmak, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in daima teşvik ettiği önemli bir husustur. Kur'an-ı Kerim'in şu âyeti bu konuda ne kadar açık ve ne kadar anlamlıdır: "*İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Çalışması da mutlaka görül(üp d)e(ğerlendirile)cektir.*" (LIII/39). Hz. Peygamber de "*İnsanların hayırlısı, insanlara en faydalı olandır.*" buyurmaktadır¹⁶.

6- İnsan Yeteneği Yönünde İş Yapmalı

Bilindiği üzere insanlar, insan olmaları açısından birbirinden farksız ise de biyolojik yapı ve zihnî kabiliyetleri bakımından farklı olarak yaratılmışlardır. İşte bu yüzden Kur'an-ı Kerim şöyle buyurur: "*De ki: Herkes kendi huyuna, seciyesine göre işler yapar.*" (XVII/84).

İnsanların kabiliyetleri farklı olduğuna göre, öyleyse onlar, bir anlamda birbirlerinin eksiklerini tamamlamakla, kendilerinin ve diğerlerinin daha çok gelişmesine ve yararlanmasına çalışmakla görevlidirler. Bir toplumdaki fertler, farklı kabiliyetlerini ve kapasitelerini bir araya getirip, daha istikrarlı ve olgun toplum meydana getirmek için işbirliğine gitmeli ve kuvvetli bir toplum oluştur-

13 Malik Bin Nebi, *Ekonomi Dünyasında Müslüman*, Çev.: Mehmet Keskin, s. 119-120.

14 Bkz. A.e., a.y.

15 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Mütercim: Mehmed Sofuoğlu. Ötüken, İstanbul 1987, III, s. 1354-1355.

16 Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağfir*, II, 184 (Dârekutnî'den naklen).

malıdırlar. Böylece herkes kendi kabiliyetini daha çok geliştirme imkânı sağlamış, toplum problemlerini daha iyi kavramış, isabetli çözüm yolları bulmuş ve yeni fikir sistemleri geliştirmiş, insanlığa hizmet etmiş olur. Bu şekilde birlikte çalışmanın ve üretmenin zevki tadılarak birlikte paylaşımın mutluluğuna ulaşırlar. Zaten günümüz modern toplumu, çeşitliliğe kucak açmakta, ulusal olanla uluslararasına ait olanı bir arada barındırarak küreselleştirmeye doğru gitmektedir. Tek prensibin hakim olması yerine farklılığı, çok sesliliği ve mükemmelliği aramakta, geçmiş ile geleceğin barışık bir halde yaşanmasının çarelerine bakmaktadır.

7- Farklılıklar İnsanlığın İyiliği İçin Yarışta Kullanılmalı

Kur'an-ı Kerim, bu farklılığın hayır işlerinde yarışılmasında kullanılmasını istemektedir: "*Herkesin, yöneldiği bir yön vardır. Siz (başka toplumlarla) yarış edersesine, hayır işlerine koşun...*" (III/148); "*Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi birbirinizi tanıyasınız diye kabilelere, sülâlelere ayırdık. Allah katında en şerefliiniz, vazifelerine en çok riayet edeninizdir...*" (IXLIX/13).

Görülüyor ki âyetlerde altı çizilen nokta, insanın yarayışlı işlerde bulunması, görevine özen göstermesi, özette, amel ederek üretime katkıda bulunması söz konusu olmaktadır. Herhangi bir kabileye mensubiyeti, dili, rengi insana bir üstünlük vermemektedir. Hz. Peygamber de bir hadis-i şeriflerinde "*İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibi maden madendir.*"¹⁷ diye insanları nitelemiştir. Bugün müsbet ilim ve tekniğin yardımıyla biliyoruz ki, her maden, özelliğine uygun yerde kullanıldığında daha verimlidir. Meselâ bakırın, kurşunun, altının, gümüşün vb. her madenin yerinde kullanılması hem ekonomik, hem de daha pratiktir. Bu yüzden gerek aileler, gerek eğitimciler, çocukların kabiliyetlerine uygun bir iş ve meslek seçiminde işbirliği içinde olmalıdırlar. yet-i kerimelerden insanların , bu farklı özellikleriyle birbirlerini tamamlamak üzere Allah tarafından yaratıldığı anlaşılmaktadır. İnsanların ihtiyaçları sayılamayacak kadar çok olduğuna göre, her ferdin ayrı ayrı kabiliyette olması, hem toplum için hem de fert için bir nimettir. Önemli olan insanın kendi yeteneğine uygun mesleği, hür irâdesiyle arayıp bulması, devletin de buna zemin hazırlamasıdır. Eğer faydasız bir şey olsaydı, Allah, bütün insanları farklı farklı yaratmaz, tek toplum halinde yaratırdı. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu hususu şöyle dile getirmiştir: "*Rabbin dileseydi, insanları bir tek ümmet yapardı...*" (XI/118; XVI/93).

17 Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Nebioğlu Basımevi, 1960, VI, s. 3823; Zeynüddin Ahmed Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Mütercimi ve Şarhi*: Kâmil Miras, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1945. IX, s. 253; Prof. Dr. M. A. Draz, *Kur'an Ahlâkı*, Çev.: Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL, Prof. Dr. Ünver Günay, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 117.

Akıllica düşüncecek olursa insanlar, birbirlerini anlayarak beraberce bu dünyada yaşamanın yollarını aramalı, aksi takdirde hem birbirlerini yok etmeye çalışmış, hem kendilerinin, hem başkalarının sonlarını getirmeye hizmet etmiş olacaklardır. Zaten akıl sahibi ve medeni insana yakışan, toplumda hak ve huku-ku egemen kılmasına, insanların kendi kendisini idare etmesi anlamına gelen demokrasinin tesisine, bilim ve tekniği toplumun mutluluğuna sunmaya çalışmasıdır. Bireylerin hepsi kendilerini canlı bir varlık gibi düşünüp içinde buldukları toplumun birer organları olarak görevlerini yapmak suretiyle onu ayakta tutmaya çalışmak bütünü de parçaların da menfaatini sağlayacaktır. Böyle hareket etmekle hem ilâhî adaleti korumuş, vazifemizi ve sorumluluğumuzu ifa etmiş, hem evrensel ve beşerî iktidarın yerleşmesine yardımcı olmuş olacağız. Aslında yaratıcının istediği, bütün insanların iyiliğe ve gerçeğe yönelmesidir. Hayatın idamesinde, diyalogun kaynağında barış ilkesi yattığını Kur'ân haber vermektedir: "*Sulh, hep hayırdır.*" (IV/128). İşte bunu yerine getirme görevini Allah, insanlara vererek onları müsabakaya davet etmektedir. Bu görevi yerine getirenlerin mutluluğa ereceklerini bildirmiştir: "*İçinizden öyle bir toplum bulunsun ki, herkesi hayra çağırsın, iyi iş yapmayı emretsin, kötü işten vazgeçirsin. Mutluluğa erecek olanlar, bunlardır.*" (III/104); "*Kadın-erkek inanmış olarak kim iyi iş ilerse, ona hoş bir hayat yaşatacağız...*" (XVI/97).

8- Her İki Dünyada da Mutluluğun Yollarına Başvurulmalı

İslâmiyet, inanan kimseden sonsuz bir mutluluğa erişmesini istemektedir. Çünkü o, mutluluğun bu sınırlı dünya hayatı ile sınırlı kalmasına razı olmaz; sonsuz hayat olan âhiret ile de devam etmesini arzulamakta, izlemesi gereken yolu şöyle belirtmektedir: "*Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bu dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver! Bizi ateş azabından koru! derler. İşte bunlar, kazandıkları hayrın mükafatını fazlasıyla görürler...*" (II/200-202); "*Allah'ın sana verdiği bu servetle âhiret hayatını kazanmağa çalış! Ama bu dünyadaki nasibini de unutma! Allah sana nasıl iyilik ettiyse, sen de (insanlara) iyilik et! Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama! Kuşkusuz ki Allah, bozguncuları sevmez!*" (XXVIII/77).

Kur'an'ın prensiplerine dikkat ettiğimiz zaman, kendimizi daima evrensel mesajlarla karşı karşıya bulmaktayız. Yukarıda mealini verdiğimiz âyetlerden, mü'minin bu dünyayı da, âhiretini de en iyi bir şekilde geçirmesi sonucu çıkmaktadır. Zikrettiğimiz son âyette, önce insan birey olarak muhatap kılınmakta, her iki hayatın da kazanılması emredilmekte, hiçbirinin ihmal edilmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Peşinden Allah'ın insana iyilikte bulunduğu gibi onun da başkalarına iyilikte bulunması gerektiği istenmektedir. Burada geçen "başkaları" deyişi, her yaratığı içine alan evrensel boyut ifade ederek hem insanları, hem

diğer canlı cansız bütün varlıkları kapsamaktadır. Demek ki iyilikte bulunulması gerekenler, sadece insanlarla sınırlı kalmamakta, bütün çevremize de dikkatimiz çekilmektedir. Sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmak şöyle dursun, arzuların bile kötü olduğu ve Allah'ın böyle kimseleri sevmediği bildirilmektedir. İnsanlar, sadece âyette belirtilen bu gibi en yüksek ahlâkî faziletleri günlük hayata geçirebilseler, dünyada huzur ve dengenin sağlanmaması için hiçbir neden kalmaz.

İnsanın önce insanî ilişkilerde diğerleriyle iyi muamelede bulunması, onların ıstıraplı günlerinde kendileriyle ilgilenmesi ve onların hukukuna riayet etmesi gerekir. Mü'minin başka insanlara kötü muamelede bulunması, onların kalbini rencide etmesi İslâmiyet ile kesinlikle bağdaşmaz. İslâmiyet insandan kendini aşarak bütün insanlar için insanlığa lâıyk faziletli, huzurlu, eşitliğe dayalı bir dünya kurulmasını arzular. Bu yüzden o, doğru ile iyinin gerçekleşmesini amaçlar. *"Onlara: Allah'ın gönderdiğine uyun, denildiği zaman onlar, biz babalarımızı ne üzere bulduysak ona uyarız, derler. Babaları hiçbir şey anlamaz ve doğru yolda gitmezlerse de mi?"* (II/170); *"...Onlar, fenalığa iyilikle karşı gelirler..."* (XXVIII/54). Zaten insan bu ilâhî arzuyu gerçekleştirme kabiliyetiyle donatılmıştır. Kur'an-ı Kerim, bugünün ve yarının sorunlarının çözümünü sağlamaya imkân verecek genel prensipleri açıklamakta ve gerçekleştirilmesini onların hür irâdelerine bırakmaktadır: *"Bir millet, kendi özünü değiştirmedikçe, bozmadıkça, Allah da onun halini değiştirmez, bozmaz."* (XIII/53). Bu âyet-i kerime, bir toplumun maddî ve manevî yönden kalkınmasının onun hal ve gidişiyile çok yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Müslümanların ekonomik, teknolojik ve ilmî bakımdan yükselebilmelerinin başkalarının çabasıyla değil, kendi emek ve azimleriyle sağlanacağı açıkça ifade edilmektedir. Yalnız ilk adımın toplum tarafından atılması gerektiği ortaya konulmaktadır. Demek ki bireylerin ve toplumların kalkınmaları öncelikle kendi şahsî çaba ve gayretleriyle mümkün olmaktadır. İnsanlar, sorumluluğu başkalarında değil, kendilerinde aramalıdır. Her medenî millet, her şeyden önce kendi meselelerini kendi gücüne, imkânlarına, eğilimlerine ve aklına göre çözmesi gerektiğini hatırandan çıkarmamalıdır. Bu konuda başka ülkelerden yapılan yardımlar onun çalışmalarını güçlendiren faktörlerden biri sayılabilir. Almanya, Japonya, Çin gibi ülkelerin kalkınması hep böyle olmuştur.

9- "Kuvvetli Mü'min Zayıf Mü'minden Hayırlıdır" Gerçeği

Yukarıdan beri anlattıklarımızdan çıkaracağımız sonuç, Kur'an'ın mü'minden istediği şey, her zaman kuvvetli ve sağlam şahsiyetli insan olmasıdır. Nitekim bunu Peygamberimiz Hz. Muhammed de şu veciz sözleriyle dile getirmiştir: *"Kuvvetli mü'min zayıf mü'minden daha hayırlı ve Allah katında daha*

sevgilidir..."¹⁸ Hz. Peygamber'in ifadesine dikkat edecek olursak, burada "kuvvetli mü'min" deyimini mutlak anlamda kullanılmıştır. Böyle olunca onun geniş boyutlu mana taşıdığı açıktır: Bedence kuvvetli olmak, kalp, ruh ve irâde bakımından kuvvetli olmak, mal ve mülk açısından kuvvetli olmak gibi anlamların hepsi "kuvvet" deyiminin kapsamına girmektedir.

Sonuç olarak kuvvetli mü'min kimse, her zaman güzel ve erdemli işlere herkesten daha çok sarılacak, düşünceleriyle, sözleriyle, bedeniyle ve malıyla Allah yolunda, hak ve hayır uğrunda azim ve irâdesiyle daha çok çalışacak ve başarı sağlayacaktır. İnsanlara ve Allah'a karşı görevlerini yerine getirmek için yılmadan kötülöklere karşı koyacak ve yükümlülüklerini yerine getirecektir. Bu nitelikteki bireylerin Allah, Peygamber, memleket, millet ve insanlık sevgisi de kuvvetli olacaktır. Çünkü dünyada yoksullara yardım, düşkünün elinden tutmak, fakirlerin ve işsizlerin iş sahibi olmasını sağlamak için fabrika, atölye gibi iş yerlerinin meydana gelmesi, sağlık alanında yapılacak hizmetlerin yürütülmesi, ancak güçlü bir zenginlikle mümkündür. Memleketin ihtiyacı olan yol, baraj, köprü, okul, hastahane, kütüphane gibi insanların hayrına yarayacak tesislerin kurulması da hep maddî yönden güçlü olmaya dayanmaktadır.

Şu halde memleketimizde ilmî araştırmaların yapılabilmesi, teknolojinin geliştirilmesi, vatanımızın korunması gibi birçok hizmetler, ancak toplumumuz ekonomik, kültürel ve sağlık yönünden kuvvetli olduğu takdirde gerçekleştirilebilecektir. Tanrı insanların tabiata öyle gelişi güzel değil, dikkatli ve dersler çıkararak bakmaları gerektiğini emir buyurmaktadır. İnsanların gördüklerini ve incelediklerini akıl süzgecinden geçirip üzerinde düşünmek suretiyle hayata ve geleceğe daha iyi hazırlanmaları için çaba sarfetmeleri gerektiğine dikkat çekmektedir. Böyle yaparsa insan, tabiatı ve tabiattaki kanunları kendi hizmetine almış ve bu sayede dünya düzenini ve dengesini de sağlamış olur.

18 Krş. *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979, X, s. 649; Muhyiddin-i Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, Çev.: Hasan Hüsnü Erdem, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1964, I, s. 316; eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, I, s. 225; A. Hamdi Akseki, *Peygamberimizin Vecizeleri*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1945, s. 25; M. Abdullah Draz, *Kur'an Ahlâkı*, Çev.: Prof. Dr. Emrullah Yüksel-Prof. Dr. Ünver Günay, s. 329.